

9. Толстой Н. И. Времени магический круг (по представлениям славян) / Н. И. Толстой // Логический анализ языка. Язык и время. – М. : Индрик, 1997. – С. 17-28.

10. Томусяк Людмила, Колеснік Людмила. Детермінанти з часовим значенням як засоби вираження темпоральності в художньому тексті (на матеріалі повісті О. Кобилянської «Земля») / Людмила Томусяк, Людмила Колеснік // Науковий вісник Чернівецького університету / наук. ред. Бунчук Б. І. – Випуск 428–429. Слов'янська філологія. – Чернівці : Рута, 2008. – С. 225-229.

11. Філософський енциклопедичний словник / За ред. В. І. Шинкарука. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.

Аннотация

Гримашевич Г. И. Темпоральные наречия с семантикой 'времена года' в среднепопесских диалектах.

В статье в общем охарактеризованы взгляды лингвистов на обстоятельственные наречия времени, проанализированы диалектные темпоральные наречия, обозначающие времена года, зафиксированные автором в среднепопесских диалектах, а также лексикографических и текстографических изданиях, представляющих исследуемую диалектную территорию. Основу таких адвербиативов преимущественно составляют суффиксальные и приставочно-суффиксальные дериваты с древними корнями зим-, весн-, лет-, осен'-, демонстрирующие формальную вариативность в связи со своей неизменностью на словообразовательном и фонетическом уровнях, отображая фонетические особенности среднепопесских диалектов. Проанализированные наречия отображают общие тенденции развития диалектной адвербиальной системы.

Ключевые слова: грамматическая система, среднепопесские говоры, семантика, наречие, наречия времени, дериват, вариативность.

Summary

Hrymashevych H. I. The Temporal Adverbs with Semantic of 'Seasons' in Srednepolisky Dialects.

In general in the article the outlooks of linguists to the adverbs of time are characterised, the dialectal temporal adverbs designating the seasons fixed by the author in srednepolisky dialects and also in the lexicographic and textographic editions presenting the investigated dialectal territory are analysed.

The Basis of such adverbialives is mainly made by a suffix and detachable-suffix derivatives with the ancient roots ozym-, vesn-, let-, osen'- demonstrating formal variety in connection with the invariability on a word-formation and phonetic levels representing the phonetic features of srednepolisky dialects. Having analysed adverbs depict general progress of the dialectal adverbial system.

Keywords: grammatical system, srednepolisky dialects, semantics, adverb, temporal adverbs, derivate, variaty.

УДК 811.161.2'367.5

Н. Ф. Грозян

Кримський інженерно-педагогічний університет

ОСНОВНІ КОНЦЕПЦІЇ ВИВЧЕННЯ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ В МОВОЗНАВСТВІ

Реферат. У статті зроблено аналітичний огляд теоретичних концепцій вивчення членів речення в традиційному і новітньому мовознавстві. Окреслено категорію членів речення як багатоаспектного явища, з'ясовано їхні класифікаційні критерії. Концепції вивчення мінімальних синтаксичних одиниць об'єднано в чотири групи залежно від загальних підходів до з'ясування їхньої сутності: логіко-граматична, психолого-граматична, формально-граматична (традиційна) і функційна. Проаналізовано здобутки і недоліки традиційної класифікації членів речення. Обґрунтовано дієвість функційного підходу, за яким мінімальні

синтаксичні одиниці аналізують на тлі формально-синтаксичної, семантико-синтаксичної та комунікативної структур речення. Зауважено, що цілісне дослідження мінімальних синтаксичних одиниць ґрунтується на їхній формальній, семантичній і комунікативній диференціації, а тому створення тривимірної типології членів речення об'єктивно вмотивоване.

Ключові слова: член речення, синтаксема, комунікатема, формально-синтаксичний ярус, семантико-синтаксичний ярус, комунікативний ярус, логіко-граматична концепція, психолого-граматична концепція, формально-граматична концепція, функційна концепція.

Постановка проблеми. Системний підхід до опису синтаксису простого речення передбачає встановлення його моделі як мінімальної, але структурно й семантично достатньої одиниці. Визнання багатоаспектності речення актуалізує проблему його сегментації – поділу на члени речення (мінімальні синтаксичні одиниці, компоненти речення, синтаксеми тощо). Синтаксична традиція і новітні наукові концепції по-різному класифікують члени речення, що зумовлене неоднаковими підходами до з'ясування їхньої специфіки і статусу, визначення принципів диференціації. Перспективним напрямом сучасного синтаксису є комплексний аналіз мінімальних синтаксичних одиниць.

Стан вивчення проблеми. На сьогодні в лінгвістиці виконано низку вагомих наукових студій, що презентують різні підходи до вивчення членів речення. Теоретичне осмислення формально-синтаксичної структури речення представлено в працях В. В. Бабайцевої [1], В. А. Белошапкової [2], І. Р. Вихованця [3; 4], Н. В. Гуйванюк [7], А. П. Загнітка [9], Н. Л. Іваницької [12], М. В. Мірченка [16], К. Ф. Шульжука [18] та ін. Проблеми мінімальної семантико-синтаксичної одиниці досліджували І. Р. Вихованець [4], К. Г. Городенська [6], А. П. Загнітко [9], Г. О. Золотова [10], О. В. Кульбабська [14] та ін., комунікативний аспект – Т. Ф. Дацько [8], М. О. Вінтонів [5].

Попри таку потужну наукову запотребованість, питання аналізу членів речення остаточно не розв'язане, оскільки на кожному етапі наукового пізнання з'являються нові аспекти їх опису. Актуальність теми увиразнює наявність різноманітних, нерідко протилежних, концепцій і підходів, що стосуються місця аналізованих компонентів серед інших синтаксичних одиниць, їхньої типології та формальної, семантичної і комунікативної диференціації.

Мета статті – зробити аналітичний огляд представлених у мовознавстві концепцій вивчення членів речення. Досягненню поставленої мети сприятиме реалізація таких **завдань**: узагальнити проблеми сучасного стану теоретичного опрацювання членів речення; окреслити категорію членів речення як багатоаспектного явища; обґрунтувати дієвість функційного підходу, за яким мінімальні синтаксичні одиниці проаналізовані на тлі формально-синтаксичної, семантико-синтаксичної та комунікативної структур речення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Хронологічно в історії класичного синтаксису виокремлюються три етапи, для яких характерні різні напрями пізнання й опису синтаксичних об'єктів: логічний (XIX ст.), психологічний (кінець XIX – початок XX ст.) і формальний (XX ст.). Відповідно до цього, теоретичне вивчення членів речення сформувало три концепції: логіко-граматичну, психолого-граматичну та формально-граматичну, які й тепер конкурують одна з одною і є основною причиною дискусій щодо належності слів до певного члена речення та критеріїв розрізнення членів речення взагалі [12, с. 62].

Прихильники логіко-граматичної концепції (Ф. І. Буслаєв, М. І. Греч, К. Ф. Беккер) ототожнювали логіку з граматиною, а тому за основу вивчення граматики вони взяли закони формальної логіки, що спричинило змішування логічних і граматичних категорій. На цій підставі речення потрактоване як судження, а його компоненти співвіднесені з логічними категоріями судження (підмет – суб'єкт, присудок – предикат).

Логічну концепцію змінила комунікативно-психологічна, представники якої (Г. Пауль, О. О. Потебня) кожен член речення, незалежно від його граматичної форми, кваліфікували як психологічний (психологічний підмет, психологічний присудок), а речення – як поєднання у психіці мовця декількох уявлень. О. О. Потебня запропонував новий підхід до аналізу головних і другорядних членів речення, більшість його кваліфікацій і на сьогодні актуальні. Визначальною ознакою дослідницької позиції вченого є тлумачення присудка як найбільш самостійного члена речення, що може обійтися без інших членів речення [17, с. 74].

Проти ототожнення мовних категорій із логічними та психологічними й недооцінювання формального боку мови виступили ті лінгвісти, які на перший план поставили формальні особливості мови (П. Ф. Фортунатов та ін.) [12, с. 62]. Формально-граматична концепція науково синтезувала попередні напрацювання й стала основою традиційного синтаксису. У ній сегментовано синтаксичну модель речення на члени речення, які становлять взаємопов'язану систему понять, що об'єктивно відображають його структуру [13, с. 70]. Незважаючи на деякі суперечності в традиційному вченні про члени речення, вагомим його здобутком вважають поділ компонентів на головні і другорядні (головні і неголовні), зокрема докладний опис головних членів речення, та високий ступінь граматичної абстракції членів речення, що виявлено в помітному абстрагуванні від комунікативної та значеннєвої організації речення (формальний поділ компонентів на головні і другорядні спрямований не на речення як мовленнєву одиницю з конкретним лексичним наповненням, а на речення як абстрактну конструкцію) [3, с. 71].

Дослідники називають основні недоліки традиційної моделі членів речення: 1) нездатність у межах чинної системи членів речення охопити й класифікувати всі мовленнєві елементи речення; 2) неоднорівність покладених в основу класифікації членів речення ознак (різновиди головних членів речення диференціюють переважно за формальними показниками; другорядні члени речення – на основі значеннєвого критерію, проте урахувуючий формальні ознаки); 3) відсутність однозначних критеріїв розрізнення членів речення і неможливість, з огляду на чинні критерії (формально-граматичні і семантичні), розмежувати члени речення в конкретних висловленнях; 4) поєднання в тлумаченні члена речення семантичних і формальних ознак і розмежування на підставі цього конкретних членів речення; 5) характеристика компонентів речення безвідносно до виявлення ознак обов'язковості / необов'язковості синтаксичній структурі речення; 6) відсутність опрацювання специфіки та сутності означальних, об'єктних та обставинних відношень, покладених в основу визначення класів другорядних членів речення; 7) нівелювання лексико-семантичних характеристик слів як членів речення, їхніх парадигматичних зв'язків; 8) характеристика членів речення без урахування передбачуваності / непередбачуваності форми нецентрального елемента тощо [3, с. 70–72; 9, с. 489; 11, с. 37]. Оскільки традиційне визначення членів речення ґрунтується на одночасному врахуванні їхніх формально-синтаксичних і семантико-синтаксичних ознак, це часто руйнує єдині виміри класифікації й веде до об'єднання в одному класифікаційному ряду неоднорядкових величин.

Перегляд традиційного вчення про члени речення, на думку А. П. Загнітка, викликаний такими чинниками: 1) неоднаковим рівнем зв'язку членів речення; 2) різними видами синтаксичного зв'язку в межах речення (реченнєвотвірного предикативного і підрядного прислівного); 3) різною функцією слів у реченні (ступінь значущості в реченні); 4) асиметрією між формою синтаксичного підрядного прислівного зв'язку і типом семантико-синтаксичного відношення; 5) наявністю різних типів міжкатегорійних переходів і трансформацій та низкою інших причин. Не всі думки на сьогодні є переконливими, але зрозуміло одне, що традиційне вчення про члени речення не спроможне пояснити всі синтаксичні явища, хоч воно й приваблює своїми базисними поняттями – типологією форм, формою синтаксичного підрядного зв'язку, різновидом семантико-синтаксичних відношень тощо [9, с. 491].

Попри низку недоліків, традиційна формально-граматична концепція проіснувала більше ста років. І. Р. Вихованець вбачає теоретичну вартість традиційного вчення в накресленні функційної «диференціації членів речення, зумовленої семантикою опорного слова, синтаксичною позицією в реченні, характером синтаксичних зв'язків і семантико-синтаксичних відношень» та ін. [3, с. 72], що й визначило специфіку сучасних підходів до з'ясування сутності й типології мінімальних синтаксичних одиниць.

Функційна концепція зумовила виокремлення двох рядів членів речення – формально-синтаксичних (власне-членів речення) і семантико-синтаксичних (синтаксем). Завдяки розвиткові теорії актуального членування комплексна схема диференціації членів речення була доповнена і їхніми комунікативно-позиційними характеристиками. Н. Л. Іваницька наголошує, що «практичне визначення члена речення ґрунтується на основі комплексу семантичних та формальних ознак з урахуванням комунікативного призначення речення та окремих його частин», а тому «обсяг поняття «член речення» дає змогу синтезувати всі аспекти: логіко-синтаксичний, структурно-синтаксичний і комунікативно-синтаксичний» [12, с. 78].

Як слушно зауважує Т. П. Ломтєв, уже саме розуміння мови як засобу спілкування між людьми, обміну думками передбачає розрізнення принаймні трьох фактів: того, що є власне засобом спілкування (мовні знаки), того, що є предметом спілкування (зміст, тобто думки, почуття, поняття, якими обмінюються люди), і того, що є метою спілкування (взаєморозуміння) [15, 126–128]. З огляду на це, основним завданням синтаксису є розрізнення членів структури речення (формальної і семантичної) та одиниць висловлення.

І. Р. Вихованець розробив типологію функційних підходів до синтаксичних явищ, чітко розмежувавши формально-граматичний, семантико-синтаксичний, власне-семантичний та комунікативний яруси синтаксису. Дослідник наголошує, що повний функційний синтаксис відповідної мови має охоплювати як семантичний синтаксис, так і комунікативний та формальний [4].

На сьогодні основними аспектами речення визнано формально-синтаксичний, семантико-синтаксичний та комунікативний. Формально-синтаксичний передбачає диференціацію власне-членів речення за типом синтаксичного зв'язку на головні і неголовні. Семантико-синтаксичний відображає предмети і явища позамовного світу та їхні відношення, а тому поділ синтаксем ґрунтується на семантико-синтаксичних відношеннях. У комунікативному аспекті сегментація на компоненти речення мотивована комунікативною метою.

Основним критерієм визначення і розмежування членів речення є ті відношення, у які вони вступають з іншими компонентами, тобто кореляції між: власне-членами речення (формально-синтаксичний аспект), синтаксемами (семантико-синтаксичний аспект), комунікатемами – компонентами, які переважно кваліфіковані як тема і рема (комунікативний аспект).

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, у класичній та новітній лінгвістиці представлено чотири концепції вивчення мінімальних синтаксичних одиниць: логіко-граматична, психолого-граматична, формально-граматична (традиційна) і функційна. Функційна концепція, за якою мінімальні синтаксичні одиниці проаналізовані на тлі формально-синтаксичної, семантико-синтаксичної та комунікативної структур речення, є найбільш обґрунтованою, оскільки цілісне дослідження мінімальних синтаксичних одиниць повинно базуватися на їхній формальній, семантичній і комунікативній диференціації. Розроблення концептуальних засад дослідження членів речення вможливить створення тривимірної моделі сегментації речення – із погляду структури, семантики і прагматики, усуне суперечності усталеної класифікації членів речення.

Перспективу подальших наукових досліджень убачаємо в наповненні конкретним мовним матеріалом загальної класифікаційної моделі членів речення.

Список використаної літератури

1. Бабайцева В. В. Система членов предложения в современном русском языке / В. В. Бабайцева. – М. : Просвещение, 1988. – 159 с.
2. Белошاپкова В. А. Современный русский язык: Синтаксис / В. А. Белошاپкова. – М. : Высш. шк., 1977. – 248 с.
3. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : [підручник] / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
4. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови : [монографія] / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 222 с.
5. Вінтонів М. О. Актуальне членування речення і тексту: формальні та функційні вияви : [монографія] / М. О. Вінтонів. – Донецьк : Донецький нац. ун-т, 2013. – 327 с.
6. Городенська К. Г. Дери́вація синтаксичних одиниць : [монографія] / К. Г. Городенська. – К. : Наук. думка, 1991. – 192 с.
7. Гуйванюк Н. В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць : [монографія] / Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 1999. – 336 с.
8. Дацко Т. Ф. Коммуникативная структура простого предложения в английском и русском языках : дисс. ... докт. филол. наук : 10.02.19 «Теория языка» / Т. Ф. Дацко. – Краснодар, 2006. – 337 с.
9. Загнітко, А. П. Теоретична грамати́ка сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк : ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. – 992 с.

10. Золотова Г. А. Синтаксический словарь. Репертуар элементарных единиц русского синтаксиса / Г. А. Золотова. – М. : Наука, 1988. – 440 с.
11. Іваницька Н. Л. Семантична структура двоскладного речення / Н. Л. Іваницька // Українська мова і література в школі. – 1986. – № 1. – С. 36-41.
12. Іваницька Н. Л. Теоретичний синтаксис української мови. Частина перша / Н. Л. Іваницька. – Вінниця : ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2002. – 169 с.
13. Іваницька Н. Л. Член речення як синтаксична категорія / Н. Л. Іваницька // Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського : зб. наук. праць. Серія : Філологія. – 2000. – Вип. 2. – С. 70-74.
14. Кульбабська О. В. Вторинна предикація у простому реченні / О. В. Кульбабська. – Чернівці : Чернів. нац. ун-т, 2011. – 672 с.
15. Ломтев Т. П. Общее и русское языкознание. Избранные работы / Т. П. Ломтев. – М. : Наука, 1976. – 381 с.
16. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій : [монографія] / М. В. Мірченко. – Вид. 2-ге, переробл. – Луцьк : Ред.-вид. відд. «Вежа» ВДУ ім. Лесі Українки, 2004. – 393 с.
17. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике / А. А. Потебня. – М. : Учпедгиз, 1958. – Т. 1-2. – 536 с.
18. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : [підручник] / К. Ф. Шульжук. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 408 с.

Аннотация

Грозян Н. Ф. Основные концепции изучения членов предложения в языкознании.

В статье представлен аналитический обзор теоретических концепций изучения членов предложения в традиционном и новейшем языкознании. Определены категории членов предложения как многоаспектного явления, выяснены их классификационные критерии. Концепции изучения минимальных синтаксических единиц объединены в четыре группы: логико-грамматическая, психолого-грамматическая, формально-грамматическая (традиционная) и функциональная. Обоснована действенность функционального подхода, согласно которому минимальные синтаксические единицы анализируются на фоне формально-синтаксической, семантико-синтаксической и коммуникативной структур предложения. Сделан вывод, что целостное исследование минимальных синтаксических единиц основывается на их формальной, семантической и коммуникативной дифференциации, а поэтому создание трехмерной типологии членов предложения объективно мотивировано.

Ключевые слова: член предложения, синтаксема, коммуникатема, формально-синтаксический ярус, семантико-синтаксический ярус, коммуникативный ярус, логико-грамматическая концепция, психолого-грамматическая концепция, формально-грамматическая концепция, функциональная концепция.

Summary

Grozian N. F. The basic study concepts of sentence parts in linguistics.

In the article the analytical review of theoretical study concepts of sentence parts in traditional and contemporary linguistics is given. The category of the sentence parts as a multidimensional phenomenon is outlined, their classification criteria are found out. The study concepts of minimal syntactic units are combined into four groups: logical and grammatical, psychological and grammatical, formal and grammatical, functional. The efficiency of functional approach by which minimal syntactic units are analyzed against the background of formal syntactic, semantic and syntactic as well as communicative sentence structures is proved. It is noted that a holistic study of minimal syntactic units is based on their formal, semantic and communicative differentiation, therefore the creation of three-dimensional typology of the sentence parts is objectively justified.

Keywords: sentence parts, syntaxeme, communicateme, formally syntactic tier, semantic and syntactic tier, communicative tier, logical and grammatical concept, psychological and grammatical concept, formal and grammatical concept, functional concept.